

Веселин КОСТИЋ
Београд

ДАВИД УРКАРТ, ПИСАЦ ПРВЕ ЕНГЛЕСКЕ ИСТОРИЈЕ СРБИЈЕ

Тридесетих година XIX века дошло је до јачања утицаја Русије на Блиском и Средњем истоку и британске власти су се узнемириле и закључиле да морају нешто предузети ради заштите свог међународног положаја и економских и колонијалних интереса. Оно што се показало као једна од најнужнијих мера у то време несигурних комуникација и спорог преношења информација било је успостављање сталних и поузданих извора обавештења на самом лицу места. Тадашњи британски министар спољних послова Палмерстон (Henry John Temple, 3rd Viscount Palmerston, 1784-1865) био је свестан колико су подаци којима располаже недовољни, фрагментарни, често непоуздани, добијени посредним путем или застарели, и с правом је закључио да на основу њих не може успешно одређивати спољну политику своје земље у том делу света. Како се супарништво Русије и Енглеске све више појачавало, увидело се да треба дати већу политичку улогу британским конзулатима у Турској и суседним крајевима, који су до тог времена водили бригу првенствено о британским трговачким интересима. У складу с тиме, извршене су извесне промене у мрежи и организацији британских конзуларних представништава на Истоку. Постојећи конзулати су добили већи значај као средишта за прикупљање обавештења, а у периоду од 1834. до 1838. године дошло је до оснивања и неких нових конзуларних представништава у самој Русији или дуж њеног обода, понекад чак у местима, као што је Браила, у којима Енглеска није имала никаквих трговачких интереса. У априлу 1835. године Палмерстон је закључио да су у време тих заоштрених односа потребна актуелна и

подробна обавештења о подухватима и плановима Русије, "како источно тако и западно од Одесе".¹

У свем том обавештајном раду главну улогу, као директивно тело и сабиралиште обавештења имала је британска амбасада у Цариграду на челу са сер Џоном Понсонбијем (Sir John Ponsonby, 1770?-1855, амбасадор у Цариграду 1832-1837), који је водио упорну кампању за проширење британског, а сузбијање руског утицаја на Порти, али у томе није имао много успеха.

Ни трговачки аспект не треба занемарити приликом разматрања ове повећане активности и присуства Британаца у Југоисточној Европи и на Блиском истоку. Он, наравно, није никада губио значај, али је тридесетих година XIX века добио већу важност због жеље да се улога Русије као извора источних производа за британска тржишта смањи, и да се развију друге могућности за трговинску размену. То није била само последица општег супарништва с Русијом на Истоку него и израз стварних енглеских трговачких интереса. Већ дуже времена, а тих година нарочито, британски спољнотрговински биланс с Русијом био је изразито неповољан. Британија је увозила из Русије скоро двоструко више него што је извозила на руска тржишта.² Економска потреба да се смањи увоз, па према томе и трговачки дебаланс, била је тако удружена с политичком потребом да се смањи превелика зависност од увоза из супарничке Русије, утолико пре што је у питању била, између осталог, роба од стратешког значаја – жито и сировине потребне за енглеску морнарицу, као што су гвожђе, бакар, катран, кудеља и лој.³

Био је то сплет околности који је изванредно погодовао појави једне живописне личности која заслужује нашу пажњу због своје по-

¹ V.J.Puryear, *International Economics and Diplomacy in the Near East. A Study of British Commercial Policy in the Levant 1834-1853*. Stanford UP, Stanford, California, 1935, 35-36. О заостравању британско-руских односа пише подробно С.W.Crawley, "Anglo-Russian Relations 1815-40", *Cambridge Historical Journal*, Vol. 3, No. 1(929), 47-73.

² Одговарајуће званичне податке за раздобље 1832-1836. даје G.H. Bolsover, "David Urquhart and the Eastern Question, 1833-37: A Study in Publicity and Diplomacy", *The Journal of Modern History*, Vol. VIII, No. 4 (December 1936), 459n84.

³ Велика Британија је у ово време увозила из Русије, на пример, 75 одсто својих потреба у катрану и 80 одсто сирове кудеље. – Bolsover, 460.

везаности са Србијом. Та личност је био Дејвид Уркарт (David Urquhart, 1805-1877), путник, пустолов, неуспели дипломат, неуморни публицист, полемичар и, како га је видео један пристрасни биограф, "викторијански витез-луталица у служби правде и слободе".⁴

Уркарт се родио у Брејлангвелу (Braelangwell) у покрајини Кромарти (Cromarty) у Шкотској. Рано је изгубио оца и детињство је провео с мајком у разним европским земљама, Француској, Швајцарској и Шпанији, где се и школовао. У Британију се вратио као седамнаестогодишњак. Почео је да студира класичне језике у Оксфорду, али је прекинуо студије због тога што му је мајка запала у финансијске тешкоће. Затим је пошао на путовање на Исток, које је унело битне промене у његов живот, трајно определило његова даља интересовања и усмерило његове активности. Најпре се, у неко време 1827. године, придружио грчким поморским снагама које су се бориле за ослобођење од Турака и био је у септембру те године сведок уништења једног турског ескадрона у солунском заливу. Следеће године учествовао је, као официр на броду "Хелада", у нападу на Сцију и био је тешко рањен. Вероватно због тога, напустио је грчке ослободилачке снаге у новембру те године, али је остао на Истоку још више од годину дана.⁵ Није познато шта је радио и куда се кретао, али се зна да је 1830. године обилазио нову грчку границу према Турској, како је била утврђена протоколом из марта 1829. године. Своја запажања с тих обилазака изложио је у низу писама која су формално били упућена његовој мајци, док су у ствари била намењена очима потенцијалних покровитеља. Мајка је синовљева писма показивала свом пријатељу сер Херберту Тејлору (Sir Herbert Taylor, 1775-1839), личном секретару енглеског краља Виљема IV, а сер Херберт их је предочавао краљу.⁶ Уркартова писма су била писана течним стилем и обиловала су подацима и запажањима, тако да су и

⁴ Gertrude Robinson, *David Urquhart. Some chapters in the life of a Victorian knight-errant of justice and liberty*, Oxford, 1920 (II izdanje 1970). Idem, *Some Accounts of David Urquhart*, Oxford, 1921

⁵ У својој књизи *The Spirit of the East*. 2 knjige., London, 1838, knj. I, 1. Уркарт помиње да се почетком 1830. године налазио у Аргу, пошто је провео скоро три године у Турској и Грчкој.

⁶ Charles Webster, "Urquhart, Ponsonby, and Palmerston", *The English Historical Review*, Vol. LXII, No. 244 (July 1947), 329

сер Херберт и краљ стекли лепо мишљење о младом путнику. Већ следеће године сер Хеберт је испитивао могућност да Уркарту, који је себе сматрао нарочито способним за дипломатску каријеру, обезбеди неку дипломатску службу, и о томе је писао његовој мајци.

Крајем те, 1831, године Уркарт се заиста нашао у једној мањој дипломатској мисији. Био је именован за члана пратње Стратфорда Канинга (Stratford Canning, 1786-1880), када је овај полазио у Цариград да преговара о измени границе између Грчке и Турске, и до септембра 1832. године остао је Канингов поверљив агент и гласник. Могућно је да је у том периоду долазио у Србију, па и боравио у њој, о чему има неких посредних индикација, али не и изричитих сведочанстава.⁷

Вероватно у то време дошло је до велике промене у Уркартовом ставу према Турској и према Источном питању уопште. Од учесника у борбама Грка против турског јарма, он се преобразио у изразитог туркофила, а своју некадашњу мржњу према Турцима пренео је на Русе. Временом се та мржња према Русији појачавала, тако да је добила обележја праве опседнутости и чврсто је одређивала целокупну Уркартову делатност на дипломатском, публицистичком и политичком плану.

Када се крајем 1832. године Уркарт вратио у Енглеску, то његово расположење се нашло у пуној сагласности с преовлађујућим ставом званичних власти, које су у Русији виделе све опаснијег и успешнијег супарника на источној сцени. Он је уочио да је подозрење према Русији имало и снажне реперкусије у спољнотрговинској сфери и добило израза у већ поменутој тежњи за развијањем нових тржишта и смањењем зависности од увоза из Русије. Неколико месеци после повратка из Турске, Уркарт је поново скренуо пажњу на себе тиме што је објавио књижицу о тој актуелној теми - *Турска и њена богатства, организација њене градске власти и слободна трговина; стање енглеске трговине на Истоку, нова управа у Грчкој, ње-*

⁷ Г.Робинсон, дугогодишња пријатељица Уркартове млађе ћерке, у својој књизи каже да је Уркарт "живео у српским селима и више пута путовао кроз балканске кнежевине", али не даје никакве појединости или хронолошке податке у вези с тим боравцима и путовањима. (*David Urquhart*, 68).

ни приходи и национални поседи⁸. У том спису он је говорио не само о турским производима и природним богатствима него је своја излагања ставио и у шири оквир виђења Источног питања. Он је наглашавао да би Британија могла у Турској царевини наћи све производе и добра која купује од Русије, а да би успостављањем чвршћих трговачких веза с Турском на обострану корист ојачале и друге везе између две државе. Већ тада Уркарт је порицао раширену слику о Турској царевини као самртнику на Истоку и тврдио, напротив, да је она велико потенцијално тржиште за енглеску робу које треба развијати. Тиме што су јаничари уништени, наглашавао је он, уклоњено је болесно жариште из Турске царевине и она сада може напредовати и јачати тако што ће развијати самоуправна начела садржана у њеним институцијама. То је Уркартов став који је он задржао и касније и који ће, као што ћемо видети, битно одредити његову слику о новијој историји Србије и о односу српске кнежевине према Турском царству.

Уркарт је ово своје дело посветио краљу и тиме је, како се и надао, осигурао даљу подршку двора. Виљему IV се књига толико допала да је послао по један примерак сваком од својих министара.⁹ Тим списом, као и неким извештајима о истом предмету које је слао британском Министарству спољних послова, Уркарт је себи прибавио глас једног од најбољих познавалаца прилика у тадашњој Турској, као и односа Турске с другим државама.

Овај успех је Уркарту обезбедио нову и значајнију мисију на Истоку. До тога је опет дошло највише захваљујући покровитељству двора, односно повољном мишљењу самога краља и активном залагању његовог секретара сер Херберта Тејлора. На основу претходног договора између њих и Палмерстона, Уркарт је поднео Министарству спољних послова предлог да буде упућен у мисију на Истоку, а уз тај предлог је приложио план свога кретања и изложио циљеве путовања. По том плану, требало је да Уркарт путује преко Балкана и Турске, дуж обала Каспијског мора преко Авганистана и Арабије до Багдада, а затим да се врати преко Сирије, Грчке и Немачке, с тим

⁸ *Turkey and Its Resources, its municipal organization and free trade; the state of English commerce in the East, the new administration of Greece its revenues and national possessions*, London, 1833.

⁹ Bolsover, *op. cit.*, 445-446.

да цело путовање обави за око осамнаест месеци.¹⁰ У то време Британија је схватила јасније него раније да мора предузети одлучне мере да учврсти свој положај у Турској и њеним покрајинама, који је Русија све успешније угрожавала. То је постало нарочито јасно управо 1833. године, када је потписан Ункјар-инкелески уговор између Русије и Порте. Тим споразумом Руси су постигли велики дипломатски успех и скоро претворили Турску царевину у свој протекторат, а, што је за Велику Британију било нарочито поразно, стекли су суштинску контролу над Дарданелима. Напоредо с тиме, Палмерстону су стизали извештаји разних амбасадора, конзула и агената да руски утицај непрекидно расте и у турским покрајинама у Југоисточној Европи.¹¹ Био је то период када се сматрало да су британски поморски, колонијални и трговачки интереси озбиљно угрожени услед тога што се британска дипломатија показала мање успешном, па чак и надмудреном од свог супарника на Истоку – Русије. То је подстакло британску владу да појача своју дипломатску и обавештајну делатност у Југоисточној Европи и на Блиском истоку. Тако се ова мисија коју је Уркарт предложио врло добро уклопила у опште смернице тадашње британске спољне политике¹²

Ункјар-инкелески уговор је био објављен у Лондону у августу 1833, а већ крајем тог месеца Палмерстон је прихватио и одобрио план који му је Уркарт поднео неколико дана раније. По упутствима која је добио, Уркартова мисија није требало да има никакав политички карактер и његов задатак је био само да испита могућности за развој трговачких веза и да се упозна с општим економским приликама на Блиском Истоку.¹³ При томе, Уркарт је требало да држи у тајности да је у званичној мисији, да се представља као трговачки путник и да носи узорке енглеских производа.

¹⁰ Bolsover, *op. cit.*, 446.

¹¹ Phyllis Auty, "Neobjavljeni dokumenti engleskog ministarstva spoljnih poslova o Srbiji 1837-1911", *Историјски часопис*, XII-XIII (1961-1962), 413-443.

¹² Користан преглед општих околности које су утицале на повећање британског интересовања за Балкан у време када је Уркарт полазио у ову мисију даје L.S.Stavrijanos, *Istorija Balkana posle 1453. godine*, prev. V.Kostić, Beograd, 2005, 289–294.

¹³ Webster, који, као Bolsover и Puryear, своју студију заснива на званичним документима и преписци из архива британског Министарства спољних послова (Foreign Office), наглашава (*op. cit.*, 329): "There was no intention at all that he should concern himself with political questions".

Ускоро затим Уркарт је пошао у своју мисију. Путовао је без журбе, задржао се неко време у Хамбургу, посетио је сајам у Лајпцигу и тек у новембру 1833. стигао је у Србију. Наша знања о том Уркартовом боравку у Србији почивају углавном на његовим личним писмима и извештајима,¹⁴ и то ваља нагласити, јер, како је приметио један обавештени историчар: "Није могућно веровати било чему што је он писао без потврде из других извора. Он је непрекидно и врло вешто извитоперавао туђе речи у исказе који одговарају његовом схватању чињеница."¹⁵ А Палмерстон, који је као министар спољних послова имао широких могућности да процени његову веродостојност, записао је да је Уркартов обичај да другим људима приписује своје ставове "смешан, апсурдан и нечастан" (*ridiculous, absurd and dishonest*)¹⁶.

Уркарт каже да је у Србији боравио две недеље. Три дана је остао у Београду, где се срео с Јевремом Обреновићем и неким српским званичницима. Затим је отишао у Крагујевац, где је остао седам дана, а још четири дана је провео на даљем путовању до српске границе, на коме су га пратила два човека које му је доделио Милош. Током недеље коју је провео у Крагујевцу, писао је Уркарт у својим извештајима Палмерстону и сер Херберту Тејлору, Милош је свакодневно проводио с њиме по неколико сати у врло отвореном и срдачном разговору, а својим саветницима Димитрију Давидовићу и Авраму Петронијевићу наложио је да подробно упознају Уркарта са српско-руским односима и да му изложе Милошеве погледе на организацију власти. Ти разговори су били вођени на француском, грчком и турском језику, а у њима је млади Уркарт просветлио Милоша и његове саветнике о начелима слободне трговине, посаветовао их како да се држе према Аустрији у вези с регулисањем пловидбе на Дунаву и подучио их да у том погледу буду опрезни. Пратећи оно што он у тим извештајима говори, могло би се закључити да су Ми-

¹⁴ Тај боравак подробније је истраживао само Stevan K.Pavlowitch, *Anglo-Russian Rivalry in Serbia 1837-1839. The Mission of Colonel Hodges*, Paris Mouton La Haye, 1961, str. 21-23. Горњи одељак заснован је на тој студији.

¹⁵ Webster, *op. cit.*, 328: "...it is impossible to believe anything that he wrote without confirmation from other sources. He was constantly twisting with great ingenuity the words of other people into statements which suited his own conception of the facts."

¹⁶ *Ivi.*

лош и његови саветници једва дочекали да се појави овај човек, пре-рушен у трговачког путника и без икаквих акредитива, па да му ука-жу све своје поверење, посвете му сате и сате свога времена, и да му с ауторитетом истакнутих државника са лица места почну да излажу своје политичке и друге идеје, које – каквом случајношћу! – потвр-ђују управо оне тезе које је сам Уркарт раније излагао у својим пи-смима, дописима Министарству спољних послова и другим списи-ма. Уркартово мишљење, изражено још у априлу претходне године у писму формално упућеном његовој мајци било је да је Србија зане-марена и да се њен значај не увиђа. Милош му се приликом ове по-сете пожалио да Енглеска није никада показивала интересовање за Србију. Милош се жалио путнику и на понашање Русије, о чијој је перфидности и сам Уркарт толико много говорио и писао. Осим то-га, Милош је Уркарту изразио жељу за успостављањем непосредних трговачких веза с Енглеском, што је управо била једна од могућно-сти које је Уркарт, по инструкцијама које је добио, требало да испи-та. Милош је изгледа несвесно развијао и Уркартову мисао (израже-ну у поменутом писму мајци и у другим извештајима) да Србија има велики утицај на хришћанске поданике европске Турске, али да тај утицај користи суздржано и на добробит Порте, јер се Србија сада ослободила руског утицаја и дубоко је заинтересована за пружање подршке врховној власти Порте, пошто у томе види најбоље јамство властитог националног идентитета и одбрану од Русије и Аустрије. Ово друго је идеја која, видећемо, лежи у основи и Уркартовог виђе-ња новије историје Србије и њених изгледа за будућност. И разгово-ри с Давидовићем потврдили су потпуну исправност Уркартових мишљења и он је са задовољством обавестио своје покровитеље да се његови и Давидовићеви погледи на стање у Србији и Турској сла-жу у погледу свих појединости.

Пошто је тако у својим извештајима пустио српске државнике да илуструју његове политичке концепције, Уркарт је отишао из Ср-бије, веома задовољан и пријатно изненађен "таким великим степеном поверења према странцу чија је једина препорука била то што је Ен-глез и што је први странац из Европе који се заинтересовао за њих".¹⁷

¹⁷ Наведено у Pavlowitch, *op. cit.*, 23. Код нас је у новије време о овом Уркартовом боравку у Београду писао Бранко Момчиловић, "Велика Британија и српска наци-

Настављајући своје неужурбано путовање, Уркарт је стигао у Цариград пред крај године. Ту је остао неколико месеци. Србија га је из неког разлога и даље привлачила, па су у пролеће 1834. године енглески амбасадор у Цариграду Понсонби и он писали сер Херберту с молбом да се заложи код Палмерстона да Уркарту одобри поновни одлазак у Србију. Палмерстон се сагласио, па је Уркарт можда поново био у Србији у априлу те године.¹⁸ Нешто касније, у току лета 1834. године, обилазио је источну обалу Црног мора. Ту је свом путовању дао значај отворено политичке мисије, доводећи у неприлику Палмерстоново министарство. Почео је да активно подржава черкеске националне вође у њиховој борби против Руса. Без икаквих овлашћења у том смислу, он их је подстицао да прогласе независност и да се обрате Британији за помоћ. Сазнавши то, Палмерстон га је опозвао у Лондон.¹⁹

Уркарт се није обесхрабрио и у Лондону је наставио да ради на пропагирању својих погледа на Источно питање. Исте године објавио је анонимно књижицу *Енглеска, Француска, Русија и Турска*²⁰, која је изазвала велику пажњу тадашње јавности и својим жестокиим нападом на Русе знатно допринела ширењу антируског расположења у Британији.²¹ У тој књизи је износио и уверење да се Турска царевина може реформисати и успешно развијати, а залагао се и за склапање британско-турског савеза. Наклоност двора је очигледно и даље уживао, па је, упркос неодобравању на које је његово вршљање по Истоку изазвало у Министарству спољних послова, после извесног времена добио намештење у дипломатској служби као секретар британске амбасаде у Цариграду.

онална револуција", у Чедомир Попов (ур.), *Европа и српска национална револуција*, Нови Сад, 2004, 435-503, 463 и д.

¹⁸ Webster, *op. cit.*, 330. У погледу тог Уркартовог путовања у Србију постоје неке несагласности. Puryear тврди да је Уркарт био у Србији као Понсонбијев изасланик и да се том приликом састао с Милошем и водио с њиме разговоре који су се тicali сузбијања руског утицаја у Србији (*op. cit.*, 24). Павловић, међутим, каже да о томе није успео да нађе никакве податке (*op. cit.*, 23).

¹⁹ Puryear, *op. cit.*, 25.

²⁰ *England, France, Russia and Turkey*, London, 1834.

²¹ Bolsover, *op. cit.*, 455; C.W.Crawley, "Anglo-Russian Relations 1818-1840", 52-53.

По неким тумачењима,²² Палмерстон је одобрио то постављење под утицајем неких енглеских државника који су сматрали да ће Уркарт правити мање штете у далекој Турској него у Лондону, где је покренуо часопис *Портфолио*, у коме је почео да објављује тајна и компромитујућа руска документа до којих је дошао преко једног пољског емигранта, као и чланке у којима су пропагирана антируска и протурска гледишта. Уркартов часопис је изазвао велико интересовање једног дела британске јавности. Делове појединих текстова преносиле су и неке угледне дневне новине и часописи, па је Уркарт успео да продобије знатну подршку јавног мњења за своје напоре да Велику Британију доведе у сукоб с Русијом.²³ У сваком случају, без обзира на то да ли је у питању била жеља да се издавач вирулентно антируског *Портфолија* што пре уклони из Енглеске или заузимање дворских кругова, Уркарт је отпутовао у Цариград и у јулу је наступио на своју нову дужност.

Прича о тој дипломатској фази у Уркартовом животу нема непосредних веза са Србијом, па ћемо се с њом само укратко упознати.²⁴ Била је то епизода у којој је Уркартова склоност да својим идејама и себи лично придаје несразмерно велики значај почела добијати карактеристике мегаломаније. Чим је добио нову дужност, он је почео да предузима дипломатске кораке за које га нико није овластио. Још пре поласка у Турску покушао је да на своју руку реши исход преговора о режиму турско-енглеских трговачких односа који су тада били у току. Почео се понашати покровитељски према турском изасланику који је у Лондону водио те преговоре, давао му је упутства шта треба да ради и чак му је наговештавао да за то има непосредна овлашћења од Порте, тако да су енглески званичници морали упозорити Турчина да не обраћа пажњу на њега. Затим је без знања својих претпостављених отишао у Париз да од турског амба-

²² Webster, *op. cit.*, 337-228.

²³ О широком утицају Уркартовог *Portfolija* пише Dušan Bataković, "Ilija Garasani's 'Nacertanije': A Reassessment", *Balkanica*, Vol. XXXV, No. 1 (1994), pp. 157-85./ULR за верију на интернету: http://www.rastko.org.yu/istorija/batakovic/batakovic-nacertanije_eng.html/

²⁴ Подробан приказ те епизоде дају Puryear (*International Economics and Diplomacy in the Near East*, 23-30; и *England, Russia, and the Straights Question*, University of California Publications in History, X, Berkeley, 1934, 106-112), Bolsover и Webster.

садора тражи да испослује дозволу за пролазак кроз Дарданеле посебног енглеског брода који би њега довезао у Цариград. Краља је успео да приволи да по њему пошаље поклон султану, иако је по протоколу такве поклоне предавао само амбасадор. Штавише, на последњем пријему код краља пред свој одлазак у Турску, Уркарт се појавио у одори амбасадора.

После свега тога, било је тешко очекивати да ће се Уркарт скромно скрасити на својој секретарској дужности и лепо се слагати са својим претпостављеним, амбасадором Понсонбијем, иако су се њих двојица познавали одраније и делили исто снажно антируско расположење.

Већ око три месеца после доласка у Цариград Уркарт је почео да предузима практичне мере за спровођење у дело своје идеје о заоштравању односа између Русије и своје земље, чиме је доводио у незгодан положај своју владу и изазивао непријатељство Руса.²⁵ Крајем октобра наговорио је једну енглеску трговачку компанију да пошаље свој брод *The Vixen* у једну черкеску луку на Црном мору, коју су Руси држали под блокадом. Десило се оно што је Уркарт предвиђао – Руси су брод запленили да би очували кредибилитет своје одлуке о блокади, а британска влада се нашла у положају или да не реагује и тиме прећутно призна Русима право на блокаду (што није желела) или да одлучно захтева повраћај конфискованог брода и обештећење. Настала је озбиљна криза. До великог сукоба – ако му се Уркарт надао – ипак није дошло захваљујући уздржавању и узајамном уважавању две владе. Да ли је Уркарт ову диверзију извео, како је тврдио, с Понсонбијевим знањем и одобрењем или је, како је тврдио Понсонби, поступао потпуно на своју руку, није сасвим јасно.²⁶ У сваком случају, овај англо-руски спор је некако изглађен до фебруара следеће, 1837. године.

²⁵ Маркс чак каже да су Руси покушали да отрују Уркарта у Цариграду - Марксово писмо, писано у новембру 1853, први пут је објављено у њујоршком часопису *Die Reform*, 19. децембра исте године. / УЛР за верију на интернету :- <http://boston.marxists.org/archive/marx/works/1853/palmerston/ch08.htm/>

²⁶ У поменутом писму Маркс каже да је у питању био план самог краља Виљема IV (који је умро убрзо после окончања те кризе).. Како о томе нема других сведочанстава, није искључено да та тврдња, као и прича о покушају тровања, потиче од самог Уркарта, с којим је Маркс био у "доста дубиозном савезу" (*rather dubious*

У међувремену дошло је, како се могло очекивати, до трвења између амбасадора и његовог амбициозног секретара. Оно је убрзо прерасло у отворену свађу, па се Уркарт одселио из амбасаде, наста нио се у турском делу Цариграда, почео се носити по турски и води ти самостално неке трговачке преговоре с Турцима. Понсонби му, с друге стране, није више признавао никакав званични статус и одно сио се према њему као према обичном путнику у Турској. Уркарт му се светио на тај начин што је роварио против њега, настојао да му подрије углед у цариградским дипломатским круговима и наговарао своје пријатеље новинске извештаче из Цариграда да у својим ре портажама клеветају Понсонбија и наговештавају како ће ускоро на његово место бити постављен Уркарт. Турским званичницима није била непозната ситуација у британској амбасади, па је турски мини стар спољних послова је једном приликом отворено упитао Понсон бија да ли је Уркарт лопуџа или једноставно будала.²⁷

То ратно стање у британском дипломатском представништву у Цариграду најзад је окончано у мају 1837, када је Палмерстон опоз вао Уркарта. Уркарт је морао да се врати у Лондон, где му је три месеца касније уручен отказ. Палмерстону је тада било сразмерно лако да га се ослободи, јер је Уркарт остао без својих утицајних по кровитеља. Сер Херберт Тејлор је, после многих узалудних упозоре ња, у то време већ дигао руке од њега,²⁸ а његов најзначајнији по кро витељ, Виљем IV, умро је 20. јуна те 1837. године. Био је то крај Ур картове дипломатске каријере. На положај првог британског дипло матског представника у Србији, коме се он можда надао, био је по четком те године постављен пуковник Џорџ Лојд Хоџис (George Lloyd Hodges) и могућно је да су се путеви те двојице укрстили кра јем маја 1837. управо у Београду, у време када је новопостављени

alliance) – Alex Callincos, *Revolutionary Ideas of Karl Marx*, London, 1983, 30. Личне везе и сарадња Маркса и торијевског члана парламента Уркарта представља тему, примећено је, коју марксисти, а нарочито руски марксисти, радо заобилазе. - A.N.Wilson, *The Victorians*, New York – London., 2004, 188; упор. и I.Berlin and A.Ryan, *Karl Marx: His Life and Environment*, 4th ed.. Oxford University Press, 1996, 149.

²⁷ Bolsover, *op. cit.*, 464-465; Puryear, *International Economics and Diplomacy in the Near East*, 48.

²⁸ Webster, *op. cit.*, 349.

Хоџис приспео из Лондона, а опозвани Уркарт путовао натраг у Енглеску.²⁹

После тога Уркарт се вратио публицистици и наставио је да пропагира своје идеје у многобројним чланцима и посебним публикацијама,³⁰ потписујући се и даље као "*David Urquhart, diplomatist*". У периоду од 1843. до 1845. поново је објављивао часопис *Портфолио*. Својим омиљеним темама тада је додао и жестоке нападе на Палмерстона, којег је, између осталог, оптуживао да не предузима одлучније мере у вези с Источним питањем зато што је плаћеник руског цара. Једно време је имао прилике да своје турскофилске и русофобске идеје заступа и у Парламенту јер је био изабран за посланика (1847-1852).³¹

* * *

За нас Дејвид Уркарт није занимљив само као један од најактивнијих британских јавних радника који су се бавили Источним питањем него и као човек који је можда припремио пут за успостављање српско-британских дипломатских веза³² и као аутор прве историје Србије писане на енглеском језику.

²⁹ Радош Љушић, *Кнежевина Србија*, II изд., Бгд. 2004, 376-7 пише, не наводећи, међутим, свој извор: "Некако у исто време када је Хоџес ступио на тле Кнежевине, сигурно не случајно, приспео је у њу из Цариграда Дејвид Уркарт, један од ретких енглеских познавалаца Србије, да својим саветима помогне првом енглеском конзулу у успешном започињању дипломатске каријере."

³⁰ Каталог Британске библиотеке бележи под његовим именом 123 библиографске јединице.

³¹ За овај рад није могла бити консултована необјављена докторска теза под насловом *The Activities and Influence of David Urquhart 1837-1856, with special reference to the affairs of the Near East*, коју је Margaret H. Jenks одбранила на Лондонском универзитету 1964. године.

³² Упркос томе што су Британци били живо заинтересовани за проширење свога утицаја на југоистоку Европе, званични дипломатски односи између Британије и Србије успостављени су тек 1837. године. Пре тога било је само неформалних и повремених веза. Први контакти остварени су у првој деценији XIX века између Карађорђа и британског конзула у Букурешту Франсиса Самерерса (Francis Sumnerers). Преко својих плаћеника, од којих су неки били Срби, Самерерс је прикупљао податке о Србији и устаничким борбама у њој. Одржавао је и неке непосредне писмене везе (на грчком језику) с Карађорђем и покушавао је да преко

Што се тиче претпоставке о његовој пионирској улози у отварању британског конзулата у Кнежевини Србији, једино сведочанство које би ишло томе у прилог је изгледа једно писмо самог Уркарта мајци, које је писао 25. априла 1832. у Земуну, где је направио предах у свом путовању сувоземним путем од Цариграда. У том писму, по свој прилици опет намењеном утицајним људима у енглеским дворским круговима, он указује на велики значај политичког положаја Србије: "Ја сматрам да је она после Грчке најзначајнији део Европске Турске. њена политичка самосталност, њен будући и садашњи утицај на многобројне муслимане на својој западној и јужној страни и на многобројну рају на својој источној и јужној страни, њен положај између Угарске, Аустрије и Турске и на Дунаву од

њена оствари неке своје планове о осујећењу француског и унапређењу енглеског утицаја у Југоисточној Европи и на Блиском истоку. Карађорђе је, са своје стране, у марту 1807. године послао Самерерсу трочлано изасланство да тражи зајам у новцу и помоћ у оружју за устаничку војску. Британски конзул је ту молбу одбио, наводећи као разлог енглеске прописе о забрани извоза оружја у време рата. (Ч.Мијатовић, "Преписи из званичних и поверљивих извештаја енглеске амбасаде у Цариграду од г. 1804 до г. 1814"; *Споменик СКА*, књ. 46, Београд, 1922: И., А. "Српско-енглеске везе 1807 године", *Гласник СПЦ*, XXXV/7,8,9 /јул-септ., 1954/ 151-15; Б. Момчиловић, *op. cit.*, 448-453.)

Изгледа да после ових контаката дуже времена није било никаквих даљих веза. Самом Уркарту ова Карађорђева молба за помоћ по свој прилици није била позната. У свом *Фрагменту из историје Србије* он говори о томе како су се 1809. године и у раздобљу које јој је непосредно претходило велике силе оглушиле о Карађорђевој молби за помоћ, али међу њима не помиње Британију:

Положај Србије је тада био од највеће важности за све силе уплетене у велики европски сукоб. Срби су се узалуд обраћали на све стране. Окренули су се Француској и понудили Наполеону протекторат над словенским живљем у Турској. Он се задовољио тиме што је Карађорђу послао почасну сабљу. Онда су се обратили Аустрији. Она је на њих гледала као на побуњенике. Пошто су их одбили на свим странама, а храбрила их је само Русија, они су се једино њој могли окренути. А њој је само преостајало да извлачи корист из њихових успеха или њихових невоља и да им обезбеди успех или неуспех, зависно од тога како јој најбоље одговара.

Пошто се у овом одељку не помиње Велика Британија, може се с великом сигурношћу закључити да Уркарт није знао за епизоду са Самерерсом, јер би је иначе са задовољством поменуо с обзиром на то да би то било добродошло сведочанство у прилог његовим нападима на британску дипломатију због неспособности и неуспеха у у супротстављању ширењу руског утицаја на Истоку.

веома су великог значаја када се имају у виду и дух народа и богатство земље." Уркарт вешто користи два аспекта истицана у британској колонијалној политици: изгледе на искоришћавање природних богатстава других земаља и тежњу да се та грабежљивост прикрије наводном цивилизацијском мисијом Британаца у тим земљама. Тако он у другом делу свог писма говори како би било лепо живети у Србији, деловати ту на просвећивању месног живља и "скупљати дивље цвеће тла".³³

Ако имамо у виду Уркартове напоре у то време да уђе у дипломатску службу, сасвим је могућно да је овим писмом настојао да заинтересује своје утицајне покровитеље за успостављање британског представништва у Србији и да себе препоручи као човека који би не само радо боравио у тој земљи него и умео да у њој користи британским политичким и економским интересима. Чини се стога да је вероватна претпоставка да је "Уркарт први обратио пажњу своје владе на потребу да се има стални заступник Енглеске код кнеза у Србији".³⁴

Што се тиче Уркартовог приказа српске историје, он је остао недовршен. Писац се из неког разлога није одлучио да га приведе крају, па чак ни да доврши започету реченицу у поглављу о последицама склапања Букурешког мира по Србију, већ је дотад написана поглавља објавио у Лондону 1843. године под насловом *A Fragment of the History of Servia*.³⁵

О томе како је ова књига настала, зашто је остала недовршена и због чега је објављена у том облику, није нам познато ништа одре-

³³ Balliol College, Oxford, David Urquhart's Papers, I C1 (8). Захвалан сам проф. Питеру Бејлију из Оксфорда, који ми је љубазно послао транскрипт тог писма. У друге Уркартове рукописе који се чувају у Колецу Балиол нисам имао увид.

³⁴ Ч. Мијатовић, "Кнез Милош и пуковник Хоџес", *Споменик СКА*, 17 (1892), 42. Павловић, који је врло подробно истражио документа британског Министарства спољних послова за тај период, упозорава, међутим, да је ту претпоставку тешко и доказати и одбацили - Stevan K Pavlowitch., *op. cit.*, 23.

³⁵ Уркартова историја објављена је код нас у двојезичном издању, *Urquhart: A Fragment of the History of Serbia / Urkart: Fragment iz istorije Srbije*, prev. V. Kostić, Arhiv Srbije, Beograd, 1988. То издање садржи и два краћа написа о Уркарту: V. Stojančević, "Uvodna beleška" и Branislav Vuković, "David Urkart i Srbija". Вуковић, на чију иницијативу је овај спис и преведен, припремао је једну дужу студију о Уркарту, али га је прерана смрт омела да је доврши.

ђено. Једна претпоставка, коју је изложио Б. Вуковић, јесте да је то почетак једне књиге под насловом *Србија, Черкеска на западу, с додатком кратког приказа карактера и положаја словенских народа у Европи* (*Serbia, the Circassia of the West; to Which is added an Outline of the Character and Position of the Slavonic Populations of Europe*). Та књига изгледа није никада штампана, мада је у Уркартовом часопису *Портфолио* рекламирана као објављена у Лондону 1843. године.³⁶ Иако се у објављеном *Фрагменту* нигде не повлачи изричито аналогија између Черкеске и Србије, ова претпоставка делује прилично уверљиво, јер су те две земља и руски утицај у њима годинама закупљале Уркартову пажњу. Осим тога, у одељку "Распоред грађе" у *Фрагменту* предвиђа се да један део књиге буде посвећен "кратком приказу историје Словена и садашњег положаја и распореда словенског живља у Европи" ("an outline of Slaav history and of the present position and dispositions of the Slaav population of Europe").³⁷ Тај део књиге није написан, али, као што се види, његова планирана садржина у потпуности одговара ономе што се помиње у другом делу наслова фантомске *Србије, Черкеске Запада*.³⁸

Остављајући по страни питања настанка и фрагментарности Уркартове *Историје Србије*, која за сада не можемо одгонетнути, окренућемо се ономе што објављени фрагмент садржи. Он се састоји од увода, белешке о распореду грађе, четири цела поглавља и почетка петог.

³⁶ Vuković, *op. cit.*, 221.

³⁷ *Fragment*, 135. Сви цитати су из београдског двојезичног издања.

³⁸ Vuković, *op. cit.*, 221, примећује да се та књига чак наводи као основа за чланак "The Affairs of Serbia" објављен у часопису *The British and Foreign Review*, 32 (18-44), 294. То не мора значити да је књига и постојала. Сасвим је могућно да је чланак написао сам Уркарт као неку врсту претходне рекламе за планирано дело, или у жељи да испита заинтересованост читалаца за такву књигу. Тако нешто неби било без преседана у периодичној литератури тог времена. Сличан пример представља један приказ збирке енглеских превода наших народних песама, која се никада није појавила - "Sclavonian Traditional Poetry", *Blackwood's Magazine*, 10 (Sept. 1821), 145-149. У вези с тим манипулисањем приказима књига могло би се приметити и да је Уркарт аутор једног (такође непотписаног) чланка у коме се врло критички приказује неколико дела других писаца о Турској, а похвалама обасипа Уркартова књига *Turkey and Its Resources / "Opinions and Character of Turkish Travellers"*, *Foreign Quarterly Review* 15 (1835), 429-436/.

Из "Распореда грађе" види се да је по првобитној замисли требало да се књига састоји од три дела. Први је назван историјским. Предмет тог одељка требало је да буде "Српски народ и његова земља; његове раније и садашње везе с турском владом; његово унутрашње уређење и досадашњи утицај Русије на њега". Други одељак је описан као дипломатски, а оно о чему је требало да се у њему расправља били су "Поводи, средства и циљеви уплитања Русије; права и дужности других сила". Последњи, трећи одељак требало је да буде посвећен положају Србије унутар велике словенске заједнице, утицају који Русија врши преко те заједнице на Србију, а преко Србије и на словенско становништво у Европи.

Од овог синопсиса делимично је остварен само први, историјски део. Тај први део састоји се, као што је поменуто, од четири цела поглавља и почетка петог: I – Историја Србије од доласка Турака у Европу до пада српске краљевине под турску власт; II – Турски односи с Аустријом и Русијом од подјармљивања Србије 1459. до устанка 1804. године; III – Српски устанак против јаничара 1804. године; IV – Од устанка 1804. до Букурешког мира; и V – Букурешки мир – тражи се амнестија за Србе.

Утисак који се добија када се постојећи текст прочита у целисти, а нарочито када се подробније размотре два последња поглавља, јесте да – упркос изузетном значају који се придаје Србији – српска историја занима Уркарта првенствено као прича која се може, с више или мање прилагођавања, искористити као илустрација и потврда двеју главних идеја које су га заокупљале.

Једна од тих идеја била је, разуме се, погубно деловање перфидне Русије. Опседнутост Русијом објашњава многе карактеристике у његовом излагању српске историје, а изражена је већ на почетку *Фрагмента*, где он објашњава шта га је подстакло да пише историју Србије.

Србија је била велика и моћна краљевина када се стара Русија састојала од разједињених покрајина и када је Пољска још увек била незнано име. Срби су сада најзначајнији међу словенским народима који нису укључени у руско царство. Србија је средиште ве-

лике словенске породице која пружа отпор руском деспотизму, и за Европу представља главни бедем против руског властољубља.³⁹

Друга темељна идеја која је одредила Уркартово виђење збивања разматраних у *Фрагменту* јесте теза да Турска има виталне унутрашње институције које ће јој помоћи да се препороди и поврати пређашње здравље. И то је идеја коју је Уркарт заступао још од првих година своје туркофилске оријентације. Њу је с горљивом речитошћу излагао у својим писмима с путовања, дипломатским извештајима и публицистичким списима. Још у раној брошури *Енглеска, Француска, Русија и Турска* уверавао је своје читаоце да Османско Царство поседује толики потенцијал за обнову да је за само десет година напредовало више него што би било која друга држава могла напредовати за цело столеће. Европске државе свакако треба да подстичу и помажу тај препород, а то је неопходно - и ту се ова друга општа Уркартова идеја укршта с првом – да би се обезбедила противтежа главном непријатељу Русији.

То су, дакле, основне премисе које строго усмеравају Уркартов приказ новије српске историје и које га подједнако строго ограничавају. С обзиром на такве мотиве писања и унапред одређено тумачење одабраних историјских збивања, није чудно што Уркарт није своје дело засновао на ширем проучавању извора. Поглавља о ранијој историји Србије су само скице с подацима који су се лако могли узети из постојећих историјских прегледа и компендија. Прва глава, у којој је обрађена српска историја до пада Београда 1521. године, у ствари је набрајање, на циглих двадесетак страница, основних података и имена који су се могла наћи у многим изворима, а највероватније су преузети од Хамера, на којег се, уосталом, и сам Уркарт позива на једном месту.⁴⁰

Друго поглавље, које обухвата период од пада Београда до Првог устанка, заправо се и не односи на Србију. У њему се разматрају општи односи Аустрије, Турске, Пољске, Русије и, донекле, Енглеске. Слика прошлости која је у том поглављу понуђена служи првенствено да би се истакло колико су поруке из тих ранијих вре-

³⁹ *Fragment*, 124.

⁴⁰ Joseph von Purgstall-Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches*, 4 vols., Pesth, 1834 -1836. Упор. *Fragment*, 41.

мена релевантне за текуће међународне политичке односе. Ту се уводи једна помоћна тема, која ће се провлачити кроз цео остатак *Фрагмента*, а то је контраст између дипломатске вештине и лукавости Русије, која "уме да извуче већу корист од туђих држава него од властитих поседа",⁴¹ и безнадежне неспособности западноевропских дипломата, укључујући енглеске.

За нашу историју најзанимљивија су следећа два поглавља. У III поглављу даје се слика српског устанка, такође виђена у перспективи Уркартових политичких идеја. Турско царство би имало велике могућности да се развије у напредну државу и поузданог савезника Велике Британије ако би му се само помогло да се ослободи погубног утицаја Русије и да маха управним институцијама које већ садржи у себи. У таквој слици могућег развоја, Србија заузима место од посебног значаја. Она пружа изузетно важан пример другим деловима Турске царевине. Србија има могућности да утиче на друге хришћанске поданике Турске, али мудро увиђа да тај утицај не треба да користи против свог суверена. У том смислу она може имати важну улогу у реорганизацији и обнови Турске. Она врши позитиван утицај у Турској јер одбија руско уплитање и дубоко је заинтересована за очување суверенитета Порте, пошто у њему види најбољу заштиту свог националног идентитета и његову одбрану како од Аустрије тако и од Русије.

У питању је, у ствари, представа коју је Уркарт створио још приликом својих првих путовања кроз Србију и какву је излагао у својим извештајима Палмерстону и Тејлору током 1833. и 1834. године.⁴² И као што су раније, судећи по његовом казивању, Милош и његови саветници давали изјаве и износили политичка гледишта сумњиво подесна као илустрација или потврда његових властитих теза, тако и сада Уркартов приказ новије српске историје, а нарочито Првог устанка, представља конструкт који треба да да историјску утемељеност његовој основној идеји. Није чудно што такво усаглашавање историјских токова с унапред створеном схемом доводи до једног прилично необичног виђења новије српске повести, у коме се српске борбе за национално ослобођење свде на свесне или несве-

⁴¹ *Fragment*, 172.

⁴² Pavlowitch, *Anglo-Russian Rivalry in Serbia*, 23 i nap.1.

сне тежње за учвршћење турске државне власти. Такву слику Уркарт проглашава већ у Уводу своје историје:

Србија подучава Европу најважнијим истинама, пружа најдрагоценију подршку и нуди најваљанији пример. Осим тога, она европским владама онемогућава да се одреде против ње а да не постану непријатељи легитимних права, јавног закона, властите вере, турске независности и српске лојалности...Захваљујући смишљеном и упорном обмањивању, Европа је поверовала да је Турска на умору, да је Србија повезана расом, језиком и вером с душманином Турске, да је сједињена с њиме и својим склоностима и плановима. Турска је показивала делима која се не могу лажно представити да је независна и одлучна; Србија је показала да познаје Русију и да познаје Турску – те да стога презире прву, а поштује другу...⁴³

Уркарт оставља да у даљем излагању подробније објасни како се развој догађаја од Првог устанка до Букурешког мира може сагледати као тријумф правичне Порте и пораз лукаве Русије, мада већ у овом уводном делу нуди нека прелиминарна објашњења, поткрепљена, по његовом обичају, непроверљивим, али за његове тезе савршено подесним изјавама самих Срба.

Србија је заслужила наше дивљење срчаношћу коју је показала у данима великих искушења и умереношћу коју је испољила у часу победе. Ништа мање достојна пажње и дивљења није мудрост с којом процењује свој садашњи положај. И заиста је чудесно колико тај прост и неписмен народ, описиван као "полуварварски", уме да помири умереност с достојанством и да поштовање врховне власти удружи са заступањем властитих права. Следеће речи пружају слику о његовом положају и о способности његовог ума: "Не можемо допустити ни да Порта жели да нас тлачи нити да буде склона да чини уступке на наш рачун", "Прва нам је дужност да онемогућимо да ве-зе које нас спајају *de jure* са султаном буду и средство које ће нас *de facto* подјармити Русији", "Није турска снага оно чега морамо да се плашимо, од њене слабости треба да стрепимо".⁴⁴

Сам Уркартов приказ није толико занимљив због чињеница – оне су малобројне и опште познате – колико због тога што пружа

⁴³ *Fragment*, 127, 129-130

⁴⁴ *Fragment*, 126.

увид у то каква се представа о Србији и њеној борби за ослобођење од Турака желела пружити британској јавности заинтересованој за постојање снажне Турске на Истоку. Он најпре говори о томе да српски устанак није ослабио Турску, него је имао здравотворне последице по њу:

С овим столећем почела је нова ера за Србију. Она је стекла посебност као народ, а притом не само да није уништила ниједан други народ него није нанела штету или увреду великом царству у које је била укључена. И не само што Србија стицањем независности није нанела штету том царству него су, на против, њени напори за постизање властитих циљева допринели добробити Турске и спасли је од непосредне опасности.⁴⁵

Српски устаници и централне турске власти у ствари су представљали заједнички блок у борби против разорних снага унутрашњег хаоса и анархије:

Функције врховне управе у Турској били су присвојили јаничари, који су тлачили народ у покрајинама и владали султаном у престоници. О тренутка када је султан подигао руку против њих, свака устаничка тежња или покушај – уперен не више против врховне владе, него против оних који су јој преотели власт или изопачили функције – постали су знак здравља и средство за поновно успостављање поретка. Од оног часа када је ступио на престо, покојни султан је био увучен у сукоб с јаничарима. Он је затекао Србију подигнуту на оружје и стога на његовој страни. И султан и Срби су се одмах нашли на истом задатку, у коме ни он ни они нису могли да бирају ништа друго до победе или уништења.⁴⁶

И закључак на крају поглавља о Првом устанку резимира исту основну тему:

Тако је потврђена револуција из 1804. године – револуција усмерена не против Порте, него против јаничара; била је то победа извојевана не против Турака, него захваљујући подршци коју су Турци дали Србима.⁴⁷

⁴⁵ *Fragment*, 177.

⁴⁶ *Fragment*, 177.

⁴⁷ *Fragment*, 186.

Тако се завршио устанак – и све би било добро, сматра Уркарт, "Србија би од тог часа била спокојна, јер би постигла нов споразум с Портом о својој унутрашњој управи" – да није било Русије, тог злодуха "који је осматрао, прижељкивао, припремао и спроводио у дело".⁴⁸ Русија је остварила своје "сатанске планове", нахушкала Србе и завела их на криви пут да би их искористила за своје циљеве.

Тако је почела друга фаза српског устанка. За разлику од прве фазе, у којој су се Срби борили уз подршку Порте, у овој фази они су се подигли на "побуну против свог сизерена", која је "прекинула најзвишеније споне дужности". На ту побуну нахушкала их је Русија, која је искористила своју верску повезаност са Србима да утиче на њих, унизивши тако веру до те мере да ју је претворила у оруђе својих злодела. Та побуна није била општа жеља народа: народ је лажним причама завела неколицина поглавара под руским утицајем, који су прижељкивали раскид између народа и султана.⁴⁹

Поновно увођење теме о злокобном утицају Русије опет потискује из Уркартовог видног поља догађаје из чисто српске историје. Следеће, V поглавље носи наслов "Букурешки мир – тражи се амнестија за Србе", али почиње:

Пре него што пређемо на разматрање како је Букурештански споразум утицао на Србе, морамо бацити општи поглед на положај две царевине у време његовог потписивања.⁵⁰

Тек неколико страница даље Уркарт се опомиње "Сада се морамо вратити на Букурешки мир и његов значај за покрајину чијом се историјом бавимо" – да би одмах затим наставио:

Морамо најпре испитати да ли је Русија, штитећи своје савезнике Србе да би успешније спровела своје познате замисли против Турске, искористила положај који јој је дао њихов устанак да задре у суверену власт Порте. Друго, морамо утврдити да ли она, у тежњи за остваривањем својих осведочених циљева да подрије сваку покрајину и свако царство, није искористила свој утицај на њих да у тај споразум унесе захтеве који би их под привидом заштите подрили или споља или изнутра. Оно што треба да очекујемо јесте и једно и дру-

⁴⁸ *Fragment*, 188, напомена.

⁴⁹ *Fragment*, 195.

⁵⁰ *Fragment*, 208.

го, знајући нарав Русије и очигледну неспособност Порте да изађе на крај с њоме.⁵¹

И тако, у том објашњавању како је перфидна Русија навела Србију да своју привидну унутрашњу независност плати стварном спољашњом зависношћу од ње, Уркартова књига се прекида.

Уркартов *Фрагмент* је важан као прво енглеско дело о историји Срба, али његов значај за проширење знања о Србији није био нарочито велики ни у време када се појавио, делимично због тога што, као што је овде указано, и не доноси нека подробна или нова знања, а делимично и зато што је прошао прилично незапажено и у време када се појавио и касније. Изгледа да је био прихваћен само као једно од многобројних журналистичких дела, енглеских и преведених, који су се у неком виду бавили Источним питањем. У ствари, он се и није много разликовао од те публицистичке продукције. Више острашћени политичко-пропагандни памфлет него темељна историја, недовршен и изгледа објављен у врло ограниченем броју примерака, он се ретко и помиње у студијама о Уркарту и његовој делатности.

Други вероватни разлог због којег ова књига није оставила већег трага јесте то што се очигледно није могла мерити с изврском Ранкеовом *Историјом*, објављеном у Немачкој петнаестак година раније.⁵² Чак и они енглески читаоци који нису знали немачки, а интересовала их је више стварна историја него Уркартов приватни пропагандни рат против Русије и Палмерстона, могли су се тих година о Србији потпуније обавестити из неког од врло опширних приказа Ранкеове књиге објављених у британским часописима.⁵³ Неколико година после овог Уркартовог списа појавило се и прво издање енглеског превода Ранкеа,⁵⁴ а Уркарт се, по свему судећи, више

⁵¹ *Fragment*, 214.

⁵² Leopold Ranke, *Die serbische Revolution*, Hamburg, 1829.

⁵³ "Servia – Her History and Prospects", *British and Foreign Review*, 24 (1841), 543-581; "The Past and Present State of Serbia", *Foreign Quarterly Review*, April, 1842, 1-32; W.H. H., "Servia, her Revolution and Present State", *Dublin University Magazine*, Vol. 27 (1846), 127-139. У једном ранијем чланку у истом часопису (Vol. 24 (1843), 167-179) приказане су околности које су претходиле српском устанку.

⁵⁴ *A History of Servia and the Servian Revolution*, London, 1847 (проширено издање 1853).

није бавио ни српском историјом. ни другим питањима у вези са Србијом..

* * *

То не значи да је ова прва енглеска историја Србије остала недовршена зато што је Уркарт уопште престао да пише. У то време и у годинама које су уследиле, он је и даље вредно писао политичке и полемичке списе. Године 1855. основао је часопис *Free Press*, у чије се сараднике убрајао и Маркс, који је 1866. преименован у *Diplomatic Review*. Много времена посвећивао је организовању мреже Одбора за спољну политику (Foreign Affairs Committees). Иако су на предавањима и састанцима тих одбора углавном заступана Уркартова политичка гледишта и подржавани његови неуморни напади на Палмерстона, они су привукли много чланова, нарочито у северној и средњој Енглеској. Међу њима је био и знатан број припадника радничке класе, па неки сматрају да је том својом активношћу Уркарт дао значајан допринос образовању одраслих у своје време. Од око 1850. Уркарт је развио делатност и на пропагирању употребе амама у Енглеској. У својој књизи *Херкулови стубови*⁵⁵ и у многим краћим публикацијама он је излагао предности и лековитост купана у амалима, а и сам је саградио неколико таквих купатила у Енглеској.⁵⁶ Од 1864. до смрти 1877. године морао је из здравствених разлога да живи у иностранству, углавном у Швајцарској, а његова тадашња делатност била је највећим делом усмерена на залагање за примену међународног права.

Ипак, Уркарт је највише остао познат као огорчени русофоб и жесток туркофил, а могло би се рећи да сличан поларитет одбојности и наклоности одражавају и судови савременика о самој његовој личности. Неки говоре о њему као о чудаку, мономанијаку, човеку

⁵⁵ *The Pillars of Hercules*, London, 1850. У новије време штампан је и факсимил тог издања у серији "Eliborn Classics" (Boston, 2002).

⁵⁶ Та Уркартова делатност приказана је, уз неке мање познате појединости из његовог живота, у два чланка на интернет страници [Victorian Turkish Baths: Their Origin, Development and Gradual Decline](http://www.victorianturkishbath.org/3TOPICS/Ato_ZArts/DandHUSF.htm#Top) (Malcolm Shifrin): "David and Harriet Urquhart: a team" (http://www.victorianturkishbath.org/3TOPICS/Ato_ZArts/DandHUSF.htm#Top) [5.3.2002] и "David Urquhart and the Birth of the Victorian Turkish bath" (http://www.victorianturkishbath.org/_2HISTORY/AtoZHist/review/_2UrquhartEng.htm) [5.3.2002].

поремећеног ума, искључивом и нетрпељивом према неистомишљеницима. Палмерстон, који заиста није имао разлога да га воли, кратко је пресудио: "Он је мало луд, али много више зао".⁵⁷ Други га описују као харизматичног вођу, речитог предавача, доброг стилисту и хвале његову енергичност, широку обавештеност и доследност политичких назора. Ређи су покушаји уравнотеженог суда. "Он је частан, тврдоглав, истинољубив, занесен, потпуно нелогичан старац, који мучи самог себе својим дубоко усађеним предрасудама", рекао је један савременик. То мишљење наводи Маркс, који је и сам настојао да схвати Уркартову противречну личност "Уркарт се систематски држи једне идеје", писао је он 1853. године, "Двадесет година се он *безуспешно* бори против Палмерстона и руских обмана и лукавстава, па је стога, природно, морао напола полудети, као што би десило сваком човеку обузетом неком посебном идејом која је исправна, али у коју не може да убеди свет." Међутим, наставља Маркс, "како он има само један циљу у животу, а то је његово војевање против Русије, које води с мономаничном проницљивошћу и много стручног знања, ништа од тога не наноси никакву штету. Витез који има *један* циљ у животу мора опет постати 'племенити витез тужна лика'".⁵⁸

Када би се, међутим, Уркарт ипак окренуо каквој другој теми, показало би се да његови списи могу бити прожети практичним, трезвеним и необично толерантним духом и то је таквим текстовима обезбедило трајнији живот. Увод и I поглавље његове књиге *Дух Истока*, у којима се говори о "уживањима и тешкоћама путовања на Исток", на пример, ретко су сведочанство поштовања страних нарави и култура, истанчана анализа проблема у разумевању туђинских друштава и разложна критика неоснованих и унапред прихваћених предрасуда с којима европски путници полазе у источне земље. Одломци из те књиге су сматрани толико ваљаним и корисним да су средином столећа укључивани у *Приручник за путнике у Турску* из пословично поуздане "Маријеве серије" водича за стране земље, чије су плаве корице у то време биле скоро знак распознавања британ-

⁵⁷ "He is a little mad, but much more bad", приватно писмо из 1851, наведено у Webster, 359.

⁵⁸ Из писма цитираног у нап. 23.

ских путника у иностранству. Када је, међутим, у том приручнику требало будућем путнику препоручити неки добар извор обавештења о историји Србије, Маријеви уредници су препоручили енглески превод Ранкеа, као "најбоље дело о свим стварима које се тичу Србије",⁵⁹ а Уркартов *Фрагмент из српске историје* је већ био прекривен дубоким забором.

Veselin Kostić

DAVID URQUHART, AUTHOR OF THE FIRST ENGLISH HISTORY
OF SERBIA

Summary

The article is a discussion of the work of David Urquhart (1805-1877), British diplomat and publicist whose numerous publications include *A Fragment of the History of Serbia* (published in London in 1843). The opening part of the paper discusses the general conditions in the Balkans and the Near East prevailing at the time of Urquhart's appearance on the diplomatic scene and focuses on the political and commercial aspects of the Anglo-Russian rivalry in the region. This is followed by a brief account of the early life of David Urquhart, of his participation in the Greek war for independence in 1827-1829 and of his subsequent transformation into an ardent admirer of Turkey and a bitter enemy of Russia.. In 1831 Urquhart accompanied Sir Stratford Canning on a diplomatic mission to Constantinople, and there are some indications that during Canning's negotiations with the Porte he visited Serbia and even spent some time in it. He returned to England towards the end of 1832 and published a book on *Turkey and Its Resources* which gained him the favour of the King and some other influential people. As a result, he was sent in 1833 on a mis-

⁵⁹ John Murray (izdavač), *A Handbook for Travellers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia*. Third Edition, London, 1854, 128.

sion to the East to explore the possibilities for the promotion of Anglo-Turkish trade. Although his instructions were that he should travel as an ordinary commercial agent without disclosing that he was on an official mission, his letters and reports sent to England claim that he conducted important political talks with Prince Miloš of Serbia and his leading statesmen during the two weeks he spent in Serbia before proceeding to Turkey. The paper suggests that Urquhart's reports are of doubtful veracity and that they were probably intended to be taken as evidence of the writer's diplomatic acumen and political ability.

The main part of the paper is a discussion of the possible role of Urquhart in the establishment of the first diplomatic relations between Britain and Serbia and to an analysis of Urquhart's unfinished account of the history of Serbia. In 1832 Urquhart suggested indirectly in one of his letters, purportedly sent to his mother, but intended for his patrons at the court, that it would be opportune to keep a British consul in Prince Miloš's Serbia and hinted vaguely that he would be the right person for the office. There seems, however, to be no more substantial evidence that he was instrumental in the establishment of Anglo-Yugoslav diplomatic relations five years later.

The analysis of Urquhart's *Fragment of the History of Serbia* seeks to place that account in the context of Urquhart's general view of the Eastern Question and of the leading ideas consistently expressed in his other publications. It is argued that Urquhart considered the events from Serbian history mainly as useful material for the illustration and confirmation of his obsessive Rusophobia and of his admiration of Turkey, belief in the possibilities of her renewal and praise of her institutions. This treatment of Serbian history often leads either to the adjustment of historical events to preconceived conclusions or to their neglect in favour of matter which is irrelevant but supports the author's obsessive vilification of Russia. The reason why Urquhart left his history unfinished, breaking off literally in mid-sentence, is not known. Another mystery is why he chose to have it published in that form. The *Fragment* as it is may be said to be noteworthy as the first English work on Serbian history, but its contribution to the knowledge of Serbia and its past was not great, partly because it offered little new or detailed information, and partly because it seems to have been received as just another polemical work dealing with aspects of the Eastern Question. Indeed, it did not much differ from the

run-of-the-mill journalistic production of that type. A heated piece of political propaganda rather than a sober-minded historical survey, unfinished and published, apparently, in a very limited number of copies, it attracted little attention at the time and is very rarely mentioned in the later accounts of Urquhart and his work. Another probable explanation why Urquhart's history left no more lasting mark was the fact that it could not stand comparison with Leopold Ranke's history of Serbia, published in Germany about fifteen years earlier. Even the English readers unable to read German could get a fairly good idea of Serbian history from the detailed and very flattering reviews of Ranke published in the British periodicals of the time. A few years after the publication of the *Fragment* there appeared the English translation of Ranke's book (1847), and Urquhart's history fell into deep oblivion.

The concluding part of the paper deals briefly with Urquhart's later career and with the divided contemporary views of him.